

Cap a un ensenyament homogeni dels estudis d'arqueologia en el marc de la Unió Europea

El 1999 els ministres d'educació dels països de la Unió Europea, i també els d'aquells en vies d'adhesió, signaven a Bolonya la *Declaración para la creación del Espacio Europeo de Enseñanza Superior*, fixant uns objectius que s'havien d'assolir abans de l'any 2010. Després de l'experiència generada per l'aplicació dels programes Erasmus, des del 1989, i Erasmus/Sócrates, des del 1995, destinats a promoure la mobilitat dels estudiants universitaris en-tre els diferents països de la UE i de la creació del Sistema Europeo de Transferència de Crèdits (ECTS), aquesta declaració significava, finalment, l'adopció d'un sistema comú per a les titulacions universitàries europees que facilitarà la lliure circulació de treballadors.

El sistema proposa dos nivells principals d'estudis: el grau (tres anys) i el postgrau (dos anys). Amb el primer s'obté el *Bachelor* i serà equivalent a les actuals llicenciatures; és a dir, es tracta del títol que permetrà accedir al mercat de treball. El segon permetrà l'obtenció d'un màster i/o un doctorat, concebuts com a estudis propis d'especialització i de recerca superior.

Amb aquest procés d'unificació es vol afavorir un accés igualitari dels professionals al mercat de treball dels diferents països membres de la Unió i suprimir les complicades i llargues convalidacions de títols. Al mateix temps, es manté el sistema de crèdits ECTS com el mitjà més adequat per a promoure una àmplia mobilitat estudiantil.

Cada disciplina s'enfronta a aquest nou repte des d'òptiques i trajectòries diferents. Tots sabem que al nos-tre país l'ensenyament de l'arqueologia ha passat durant els darrers vint anys per tot tipus de peripècies en cadascuna de les successives reformes universitàries, sense que fins ara els intents per aconseguir una proposta de llicenciatura específica hagin aconseguit concretar-se, més enllà dels debats inicials. Tanmateix, l'autonomia universitària i l'aparició dels nous centres universitaris semipúblics i privats han permès l'aparició, i quasi generalització, de diferents diplomes, graduats superiors, màsters i experteses.

Durant el curs 2004-2005 la Universitat de Lleida, seguint l'exemple d'altres universitats espanyoles, ha iniciat, amb caràcter pilot, el primer curs en el marc de l'EEES i els ECTS. Entre el professorat universitari regna un cert escepticisme pel que fa a aquesta reforma o, si més no, una certa desorientació. Els documents que circulen i les experiències pilot ja realitzades i divulgades no semblen presentar millores pel que fa a la situació actual de l'ensenyament universitari, sinó, potser, una certa regressió cap a titulacions i ensenyaments de tipus generalista (les "humanitats"), seguides d'uns estudis de postgrau en què preval únicament unes matrícules amb preus alts.

Però és cert també que actualment els estudis d'arqueologia als diferents països de la UE presenten importants diferències entre ells. La *Revista d'Arqueologia*

L'arqueologia a les universitats britàniques: alguns exemples

Jordi Principal

L'arqueologia a les universitats del Regne Unit és un ensenyament amb títol propi, que es caracteritza per la seva varietat i versatilitat. Malgrat que s'impar-teix com a especialitat independent a partir d'uns plantejaments bàsics generals, cada centre n'organitza el programa i n'oferta les assignatures corresponents segons el professorat i la seva orientació teòrica i temàtica, tot possibilitant-ne la transversalitat amb altres especialitats.

Es tracta d'uns estudis de tres anys de durada (sobre la base d'un plantejament de dedicació a temps complet), subdividit cada any acadèmic, en la majoria dels casos, en tres períodes lectius de tres mesos (*term*), els quals s'inicien al final de setembre/inici d'octubre, i acostumen a finalitzar al mes de juny (a vegades s'allarguen fins a començament d'agost). Un cop superats amb èxit els cursos s'obté el títol de Bachelor of Arts (BA),¹ que equivaldria, *grosso modo*, al títol de llicenciat que s'atorga a l'Estat espanyol. Per norma general, l'accés als estudis universitaris es realitza un cop superats els cursos del GCE Advanced Level (o simplement A-level) segons el currículum/orientació triada (i.e. Arts/Humanitats, Ciències), que conformen el tercer graó del sistema educatiu britànic. A partir d'aquí són les universitats les que imposen els seus propis criteris de selecció (nota de tall, requisits específics segons els estudis als quals es vol accedir) i el límit, en alguns casos, d'alumnes matriculats.

Per norma general, l'arqueologia podria considerar-se al Regne Unit com uns estudis del tipus *Single Honours*, és a dir, com una matèria amb entitat pròpia per ella mateixa, que s'estudia de manera monogràfica, per contraposició als estudis tipus *Joint Honours*, que combinen especialitats i que finalitzen igualment amb l'obtenció d'un títol BA. Correspon a cada universitat la denominació i concepció dels diferents ensenyaments, la configuració del pla d'estudis i la nomenclatura atorgada a la titulació. Per exemple, si bé es pot trobar una titulació BA en arqueologia (general) pràcticament arreu, altres BA combinats, o fins i tot més específics, també són possibles: BA en arqueologia (egípcia) (UCL), en arqueologia, clàssiques i art clàssic (UCL), en arqueologia i estudis ibèrics (University of Southampton), en arqueologia i geografia (University of Southampton), en arqueologia

i història de l'art (UCL; University of Reading), en història antiga i arqueologia (University of Durham; University of Reading), etc.

Així doncs, es fa evident la llibertat de concepció i programació de la matèria, sempre, però, dins d'uns estàndards generals, i la voluntat d'oferir un producte final atractiu que permeti a l'estudiant un marge de maniobra a l'hora de confeccionar el seu currículum.

Si comparem més en detall els programes del BA en Arqueologia de dues universitats britàniques prou diferents, com ara la University of Oxford i la University of Reading, podrem apreciar més aquest fet.

A Oxford la denominació és BA en arqueologia i antropologia (n'existeix un altre, però, en arqueologia clàssica i història antiga), i en termes generals, el seu plantejament bàsic és oferir uns fonaments, i posterior aprofundiment, en l'estudi de l'evolució l'espècie humana, des dels seus orígens remots fins als nostres dies.

Els estudis s'estructuren en tres anys. El primer any és introductori, pensat perquè l'alumne adquireixi un coneixement general de les disciplines, així com dels seus aspectes teòrics, metodològics i tècnics: cal cursar quatre assignatures obligatòries (introducció a l'arqueologia del món; introducció a la teoria antropològica; perspectives sobre l'evolució humana; la natura de la recerca arqueològica), seguir classes pràctiques sobre l'aplicació de diferents tècniques al treball arqueològic i antropològic (eines informàtiques, registre), i a l'últim, certificar 5 setmanes de treball de camp (2 setmanes de pràctiques d'excavació en un jaciment del Hillforts of the Ridgeway Project, coordinat per membres de l'Institute of Archaeology de la universitat; i 3 més de treball de camp que poden ser participant en una altra excavació arqueològica o en una prospecció, treballant en un museu o bé col·laborant com a assistent en l'estudi de camp d'un antropòleg). Per poder accedir al segon any, l'alumne ha de superar els exàmens finals de les assignatures i escriure una memòria (5.000 paraules), corresponent al seu període d'experiència de camp. Tanmateix, la rutina de l'estudiant no solament es basa en l'assistència a les classes (de format magistral o seminari i pràctiques) o al treball de camp, sinó que, a més, un o dos cops per setmana, l'estudiant ha de trobar-se amb el seu tutor/director d'estudis per tal de discutir i comentar treballs escrits i lectures, o plantejar problemes o temes que hauran de ser preparats i tractats en sessions posteriors. Aquest sistema de tutories, característic d'Oxford i que continua durant el desenvolupament dels estudis universitaris, té com a objectiu la revisió i l'anàlisi de la progressió en la formació de l'estudiant, així com estimular l'intercanvi i la discussió de temes entre tutor i estudiant.

El segon i el tercer any busquen ja un aprofundiment temàtic per tal d'oferir a l'estudiant la possibilitat de definir una especialitat. A tal efecte, l'alumne ha de cursar un total de 7 assignatures, 4 de les quals són obligatòries (anàlisi antropològica i interpretació; representacions, creences i pràctiques culturals; evolució i ecologia humanes; urbanització i canvi en les societats complexes), mentre que les tres restants, optatives, han de ser escollides d'un ventall on predomina l'arqueologia sobre l'antropologia, i que tendeixen clarament a definir un currículum més espe-

1. Això no obstant, algunes universitats també ofereixen la possibilitat d'assolir la llicenciatura en arqueologia en qualitat de *Bachelor of Science (BSc)*, és a dir, com si es tractés d'una especialitat científica. En aquests casos, durant la programació dels cursos, s'emfasitzen més els aspectes relacionats amb les disciplines científiques i ciències experimentals.

cialitzat (prehistòria, protohistòria, cultures clàssiques o món medieval). A banda de l'assistència a les classes pràctiques (cf. *supra*), l'estudiant ha de presentar abans de finalitzar el segon *term* del seu darrer any un treball de recerca/tesina (15.000 paraules) sobre un tema escollit per ell, i prèviament aprovat pel seu tutor/director d'estudis, el qual, conjuntament amb els exàmens de les 7 assignatures cursades, conformaran la seva nota final i el seu disseny curricular.

A Reading, el títol és descrit com a BA en arqueologia, basat en la combinació del treball pràctic (camp i laboratori) i de l'estudi acadèmic de l'arqueologia prehistòrica, romana i medieval d'Europa i de l'àrea mediterrània. Altrament, també s'oferta un BSc que posa especial èmfasi en l'aplicació de les ciències experimentals a la disciplina. Tant l'un com l'altre presenten pràcticament el mateix esquema i troncalitat: 3 parts o anys acadèmics en què l'estudiant haurà de fer 120 crèdits per part, el còmput dels quals es realitza a partir de mòduls (i.e. assignatures obligatòries i optatives, treball de camp en excavació i treball d'investigació/tesina). Durant el primer any tant del BA com del BSc, també de caràcter introductori, l'alumne s'endinsa en la història i els mètodes de l'arqueologia, havent de cursar 60 crèdits de mòduls obligatoris (= 3 mòduls/assignatures: praxis arqueològica; introducció a l'arqueologia del món; introducció a l'arqueologia històrica), mentre que els 60 restants poden completar-se amb mòduls d'altres departaments.

En el segon any, es comencen a introduir temes més específics relacionats amb la interpretació dels diferents tipus de dades arqueològiques i científiques, així com mòduls sobre l'arqueologia dels períodes prehistòrics i històrics. Per al BA, els crèdits obligatoris es redueixen a 40 (= 3 mòduls: pensament teòric en arqueologia; tècniques professionals en arqueologia; treball de camp [4 setmanes], a realitzar a l'Escola d'Arqueologia de la universitat, a la ciutat romana de Silchester),² essent els 80 restants optatius. Tanmateix, es recomana que els estudiants interessants en un disseny curricular plenament d'arqueologia cursin majoritàriament les assignatures optatives que ofereix el departament, les quals cobreixen ja un ampli arc temàtic, des d'aspectes teòrics a arqueologia de períodes prehistòrics i històrics, deixant únicament, i a discreció, 20 crèdits per a mòduls fora de l'especialitat. Quant al BSc, a banda dels mòduls obligatoris anteriorment descrits, cal cursar 40 crèdits obligatoris addicionals (3 mòduls/assignatures: ciència arqueològica; activitat humana i canvi ambiental; i una a triar entre tècniques d'interpretació d'artefactes/tècniques d'interpretació de restes òssies). Dels 40 crèdits restants, 20 poden dedicar-se a mòduls d'altres departaments, mentre que 20 (o opcionalment els 40) han de triar-se d'entre el ventall d'optatius oferts per l'ensenyament en arqueologia, i que corresponen a arqueologies dels períodes prehistòrics i històrics.

El darrer any és pràcticament tot optatiu per als estudiants del BA: dels 120 crèdits preceptius, 80 corresponen a mòduls/assignatures optatives d'especialitat (= 4 mòduls/assignatures), les quals permeten perfilar

2. Per superar satisfactòriament les pràctiques d'excavació, és preceptiva la presentació d'una memòria de l'activitat.

el disseny curricular i els interessos de l'estudiant (pre-història, cultures clàssiques, medieval). Els 40 crèdits restants pertanyen al treball d'investigació/tesina convenientment tutoritzat. Pel que fa al BSc, ultra el treball d'investigació, cal també cursar fins a un total de 40 crèdits més obligatoris (= 2 mòduls/assignatures a escollir entre: arqueologia ambiental i paisatges culturals en la prehistòria; medi i paisatge dels períodes històrics; micromorfologia i l'estudi de l'agricultura antiga i dels assentaments urbans i paisatges). Els 40 crèdits restants (= 2 mòduls/assignatures) han d'escollir-se d'entre les assignatures optatives que oferta el departament.

El sistema d'avaluació és una barreja d'exàmens finals de les assignatures i del treball desenvolupat per l'alumne al llarg del curs (lectures, treballs, participació en debats), accentuant-se més el pes d'aquest darrer a mesura que s'avança en els estudis, i les assignatures prenen el format més de seminari.

Així doncs, sembla clara la idea d'uns estudis que posen l'èmfasi en la concepció de l'arqueologia com a disciplina independent, amb un cos teòric i pràctic propi que conforma el nucli troncal de l'ensenyament, a banda d'oferir un espectre d'optativitat important, d'acord amb els centres, perquè l'alumne vagi confeccionant el seu disseny curricular segons els seus interessos. Altrament, aquesta mateixa concepció permet i estimula la transversalitat i combinació d'especialitats a les quals l'alumne pot acollir-se donant un sentit més general i variat als seus estudis o bé, per contra, introduint-hi més especialització. Així mateix, aquest fet és promogut independentment per cada centre, que fins i tot arriba a ofertar combinacions d'estudis complementaris amb titulació pròpia.

Com a colofó, cal dir que un cop obtingut el BA o BSc, l'estudiant disposa d'una interessant gamma d'estudis de postgrau, amb diferents tipus de màsters d'especialització (MA o MSc) que acostumen a durar d'1 a 3 anys i que són encara plenament lectius; o bé l'accés als programes de doctorat (PhD), considerats el màxim exponent dels estudis universitaris, i únicament dedicats a la recerca.

E s t u d i a r p r e h i s t o r i a , a r q u e o l o g í a c l á s i c a e h i s t o r i a d e l a a n t i g ü e d a d e n l a U n i v e r s i d a d d e H a m b u r g o (A l e m a n i a)

Sabine Panzram

La universidad alemana se encuentra en plena crisis. El sistema está caracterizado por un lado por la llamada “libertad académica” —tanto por parte de la docencia como por parte de los estudiantes— y por otro lado por el hecho de ser gratuito, y justo por ello, está a punto de quebrarse. Los estados federales, que son los responsables de las universidades, quieren gestionar la crisis reformando generalmente los planes de estudios y introduciendo el pago de la matrícula (primeramente sólo para los que no cumplen la norma del plan de estudios y, luego, para todos los que se matriculen). Estas medidas, una vez realizadas, por un lado acabarán con la mencionada “libertad” porque entonces ya no habrá, por ejemplo, que escoger asignaturas especializadas —sólo se ofrecerá lo general, lo básico, lo imprescindible. Y, por otro lado, los ministerios pretenden enfrentarse a los hechos de que sólo un quinto de los principiantes en historia se presenta al examen final y, cuando los estudiantes por fin salen de la universidad, ya tienen 26 o 28 años. En el futuro deberían terminar su carrera dentro del margen previsto y estar ya con 24 años en el mercado de trabajo (última encuesta de la revista *Stern*, véase www.stern.de/campus-karriere). Sin embargo, estos nuevos planes de estudios, de momento, o se discuten o se elaboran de tal manera que sólo se puede presentar la manera “tradicional” de cursar las carreras de prehistoria, arqueología clásica e historia de la antigüedad en la universidad alemana de Hamburgo.

La única *conditio sine qua non* para ser aceptado es el bachillerato. La matrícula para letras hay que hacerla escogiendo dos o tres materias, o digamos —en comparación con el sistema español— carreras, a la vez. Posibilidades para la combinación son sugeridas pero no son prescritas. De modo que si uno, por ejemplo, escoge historia de la antigüedad, podría completarlo con arqueología clásica o una de las lenguas clásicas (latín o griego), pero también es posible combinar historia de la antigüedad con hispánicas. Después de haber cursado los estudios durante nueve semestres, es decir cuatro años y medio, y después de pasar por el examen final, uno puede convertirse en “Magister Artium” (M.A.). Se denomina “semestre” a las dos partes del año académico en Alemania: el semestre de invierno suele abarcar la temporada desde el 1 de octubre al 31 de marzo, el semestre de verano la temporada desde el 1 de abril al 30 de septiembre. Sin embargo, las clases sólo suelen tener lugar desde mediados de octubre hasta mediados de febrero y desde mediados de abril hasta mediados de julio. Esto supone que más de un tercio del año académico consiste en las llamadas “vacaciones del semestre”, que no son vacaciones sino simplemente semanas en las que no hay que asistir a clase: es tiempo libre para estudiar y por lo tanto para cumplir las exigencias de los seminarios. La carrera misma se divide en dos partes: estudios de tipo básico y estudios de tipo avanzado. Cada una de las dos partes comprende cuatro semestres. En los primeros dos años, el estudiante debe familiarizarse con los

instrumentos de trabajo, el método de trabajo científico y los fundamentos de su materia, mientras que en los dos años siguientes se concentra en adquirir conocimientos más profundos y especializados. Los estudios terminan con el examen final, en el cual el candidato debe demostrar que sabe defenderse en las dos partes de su disciplina: tanto en su campo de investigación especializado como en su materia en general. Para cada una de estas partes hay distintos tipos de asignaturas, como “Proseminare” o “Haupt-seminare”, “Vorlesungen” y “Übungen”. Las asignaturas que hay que aprobar durante los primeros dos años se llaman “Proseminare”, las asignaturas de tipo avanzado en cambio “Hauptseminare”. En cada asignatura se exige la participación activa del estudiante en la discusión, una exposición de un tema en clase (un “Referat” de 30 minutos) y un trabajo escrito. Este suele comprender 10 o 12 páginas en los “Proseminare” y 20 o 25 páginas en el “Hauptseminar”, y ha de ser entregado normalmente al final de las “vacaciones del semestre”. A veces, además, se pide un examen escrito. Para cada asignatura aprobada, el docente firma una “papeleta” (“Schein”) y el estudiante está obligado a coleccionarlas, porque hace falta cierta cantidad para que le acepten como candidato para el examen final (véase más abajo). Las “Vorlesungen” son, sin embargo, un tipo de conferencias por parte de un profesor. Es él quien presenta un tema en general —sea cronológicamente o sistemáticamente— y bajo perspectivas distintas. Los estudiantes sólo tienen que estar presentes, coger apuntes y tal vez estudiar las cuestiones tratadas más a fondo por sí mismos. Como consecuencia, en este tipo de asignaturas no se suelen dar ‘papeletas’. En cambio, en los ‘Übungen’ cada estudiante debe participar activamente. En ellos se enseña la lectura común de las fuentes y la discusión de problemas relativos al método histórico.

El sistema alemán está por lo tanto caracterizado por un máximo de libertad: el llamado “catálogo de asignaturas” (“Vorlesungsverzeichnis”) ofrece una cantidad de asignaturas de las cuales el estudiante puede escoger lo que realmente le interesa. Como margen de orientación tiene el plan de estudios de su carrera que le prescribe el tipo de asignatura y la cantidad de “papeletas” que tiene que aprobar hasta poder presentarse al examen final. Pero a la vez está claro que estas exigencias son mínimas, de modo que se espera —o sea, los profesores— de él que se dedique él mismo a estudiar lo que le hace falta saber. Man-tener este equilibrio entre la libertad y la autodisciplina no es siempre fácil y de hecho a largo plazo ha causado los problemas mencionados al principio y ha provocado el deseo de una reforma general.

Los planes de estudios para las carreras de prehistoria, arqueología clásica e historia de la antigüedad son los siguientes:

Plan de estudios para la carrera de prehistoria en la Universidad de Hamburgo (en vigor desde el 20/06/02):

— Se exige: Conocimientos de latín y de dos idiomas modernos.

Duración de los estudios (examen final incluido):
9 semestres (4 años y medio).

Título: Magister Artium (M.A.).

— Para *los primeros dos años* (Grundstudium) se pide la aprobación de:

1. Dos asignaturas de tipo ‘Proseminar’ (una tiene que ser introducción a la metodología).
2. Tres asignaturas de tipo “Mittelseminar” (una de ellas debe ser escogida de una de las otras disciplinas arqueológicas).

— Para *los siguientes dos años* (Hauptstudium) se pide la aprobación de:

1. Cuatro asignaturas de tipo “Hauptseminar” (una de ellas ha de estar dedicada a la “Edad de Piedra”).
2. Prácticas de aproximadamente un mes en un museo o en una institución dedicada a la conservación del patrimonio.

— Durante *la primera o la segunda fase* de los estudios se exige además:

1. La participación en una excursión de por lo menos 30 días (que se prepara mediante una asignatura específica durante el semestre).
2. La participación en una asignatura de ciencias.
3. La participación en excavaciones (duración mínima: tres meses).
4. La participación en asignaturas de cualquier tipo (Vorlesungen/Übungen) escogidas de los siguientes ámbitos temáticos: Protohistoria y prehistoria del hombre, protohistoria y prehistoria de África protohistoria y prehistoria del este de Europa, arqueología de la protohistoria, arqueología de la prehistoria, arqueología de la Edad Media y de la Edad Moderna, teorías y metodología, ergología y tecnología, métodos de las ciencias en la arqueología.

— *Examen final*: Trabajo escrito redactado durante una temporada de seis meses; examen oral de 60 minutos.

Plan de estudios para la carrera de arqueología clásica en la Universidad de Hamburgo (en vigor desde el 20/06/02):

— Se exige: Conocimientos tanto de latín y griego como de inglés, francés e italiano.

Duración de los estudios (examen final incluido):
9 semestres (4 años y medio).

Título: Magister Artium (M.A.).

— Para *los primeros dos años* (Grundstudium) se pide la aprobación de:

Seis asignaturas de tipo “Proseminar” o “Übung”.

— Para *los siguientes dos años* (Hauptstudium) se pide la aprobación de:

1. Cinco asignaturas de tipo “Hauptseminar”.
2. La participación en dos excursiones de por lo menos 15 días (que se preparan mediante asignaturas específicas durante el semestre).
3. La participación en tres asignaturas de cualquier tipo (Vorlesungen/Übungen), cada una perteneciendo a una de las siguientes materias:
 - a) Arqueología de la protohistoria y prehistoria o egiptología o historia del Próximo Oriente.
 - b) Historia de la antigüedad o filología clásica.
 - c) Historia del arte.
4. Prácticas dentro de uno de los siguientes ámbitos: excavación o ‘survey’, museo o ‘public relation’ —o, como alternativa, la publicación de un artículo en una revista científica.

— *Examen final*: Trabajo escrito redactado durante una temporada de seis meses; examen oral de 60 minutos.

Plan de estudios para la carrera de historia antigua en la Universidad de Hamburgo (en vigor desde el 08/04/1993):

— Se exige: Conocimientos de latín y de dos idiomas modernos.

Duración de los estudios (examen final incluido):
9 semestres (4 años y medio).

Título: Magister Artium (M.A.).

— Para *los primeros dos años* (Grundstudium) se pide el aprobado de:

1. Una asignatura tipo “Proseminar” y una “Vorlesung” perteneciente a historia antigua.
2. Una asignatura tipo “Proseminar” y una “Vorlesung” perteneciente a historia de la Edad Media.
3. Una asignatura tipo “Proseminar” y una “Vorlesung” perteneciente a historia de la Edad Moderna; uno de estos tres “Proseminare” debe llevar el título “introducción”, con lo cual automáticamente pasa a ser una asignatura bimestral.
4. Una asignatura tipo “Übung”.

— Y, además, se recomienda una asignatura en una de las disciplinas vinculadas a la historia.

— Para *los siguientes dos años* (Hauptstudium) se pide el aprobado de:

1. Una asignatura tipo “Hauptseminar” y una “Vorlesung” perteneciente a historia antigua.
2. Una asignatura tipo “Hauptseminar” y una “Vorlesung” perteneciente a historia de la Edad Media.
3. Una asignatura tipo “Hauptseminar” y una “Vorlesung” perteneciente a historia de la Edad Moderna.
4. Una asignatura tipo “Übung”.

— Y, además, se recomienda una asignatura titulada “Teoría de la historia” y la participación en una excursión.

— *Examen final*: Trabajo escrito redactado durante una temporada de seis meses; examen escrito de cinco horas, examen oral de 60 minutos.

L'insegnamento dell'Archeologia in Italia

Piera de Angelis

In Italia esistono tre strade che lo studente interessato all'Archeologia può intraprendere. La prima, e anche la più antica, è quella della Facoltà di Lettere e Filosofia. La seconda strada è quella della Facoltà di Scienze Umanistiche seguendo il corso di studio specifico in Scienze Archeologiche. La terza strada possibile è quella della Facoltà di Conservazione dei Beni Culturali, seguendo il corso di Laurea in Beni Archeologici.

Prenderò come esempio tre università italiane: la Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Roma La Sapienza, la Facoltà di Scienze Umanistiche dell'Università di Roma La Sapienza e la Facoltà di Conservazione dei Beni Culturali di Ravenna.

È importante aggiungere che, in Italia, ognuno di questi corsi di laurea dura tre anni e che, conseguita la laurea di primo livello, lo studente può scegliere se continuare il corso di studi con una laurea specialistica, la cui durata varia in base alle varie facoltà.

Università di Roma. Facoltà di Lettere e Filosofia

Presso la Facoltà di Lettere e Filosofia La Sapienza di Roma sono attivati due corsi, differenti per la durata. Il primo è il corso di Laurea triennale in Scienze Archeologiche e Storiche del mondo classico e orientale. Conseguito questo primo diploma lo studente potrà seguire il corso di Laurea Specialistico in Archeologia e Storia dell'arte del mondo antico e dell'Oriente.

Il Corso di laurea triennale in Scienze archeologiche e storiche del mondo classico e orientale fornisce una preparazione nel campo delle discipline archeologiche e storiche del mondo antico. Si caratterizza per l'ampiezza delle aree geografiche rappresentate e le loro diverse modulazioni cronologiche: le civiltà che vi si studiano vanno dalla preistoria europea, mediterranea e orientale, al mondo classico, all'Oriente, inteso nella sua molteplicità (non solo l'Egitto e il Vicino Oriente, ma le civiltà della Nubia, Iran, India e Asia Centrale, Sud-est asiatico, Cina, Giappone e Corea) fino alle civiltà del continente americano.

Gli obiettivi formativi che s'intendono far conseguire ai laureati di questo primo livello sono quelli di possedere una buona formazione e un adeguato spettro di conoscenze e di competenze nei vari settori

della ricerca archeologica, storico-artistica e storica del mondo classico e orientale; possedere adeguate competenze circa la legislazione e l'amministrazione dei Beni culturali; essere in grado di utilizzare gli strumenti informatici per la catalogazione, la gestione dei dati e la comunicazione telematica nei vari settori di competenza.

I laureati avranno la possibilità, così, di svolgere attività professionali in qualità di operatori dei Beni culturali presso enti locali e istituzioni specifiche, quali soprintendenze, musei, biblioteche, archivi, parchi archeologici, laboratori archeologici e artistici, ma anche presso aziende ed organizzazioni professionali operanti nel settore della tutela e della fruizione dei Beni culturali e del recupero dell'ambiente. Il corso di laurea prevede, in accordo con enti pubblici e privati, l'organizzazione degli stages e tirocini più appropriati per concorrere al conseguimento dei crediti formativi richiesti per le altre attività formative ed avvia ogni iniziativa utile alla definizione di profili professionali qualificanti.

Naturalmente, essendo una laurea triennale, gli sbocchi professionali saranno più limitati rispetto agli studenti che avranno conseguito anche la laurea specialistica. Di modo che i laureati potranno trovare sbocchi professionali di medio livello presso istituzioni pubbliche e private, inclusi gli enti locali sedi della ricerca, della tutela, della valorizzazione, della fruizione e della diffusione della conoscenza dei Beni culturali: soprintendenze, musei, biblioteche, archivi, gallerie d'arte, parchi archeologici, agenzie turistiche, case editrici anche di tipo multimediale, organi di stampa ed emittenti televisive, società di servizi addette alla gestione di spazi espositivi e all'organizzazione di mostre ed altri eventi culturali, enti preposti alla gestione culturale di programmi di cooperazione tecnico-scientifica con i paesi dell'Africa e dell'Asia.

Come abbiamo già detto, per gli sbocchi professionali di livello superiore sarà necessario completare il percorso attraverso successivi cicli formativi. L'offerta formativa mira all'acquisizione degli strumenti necessari per la ricerca in campo archeologico e per lo studio globale delle attestazioni delle civiltà del mondo antico nonché di una preparazione storico-critica di base rivolta all'analisi, allo studio, alla conservazione e alla valorizzazione del patrimonio dei Beni culturali e si pone come momento propedeutico per l'accesso alla laurea specialistica in Scienze archeologiche e storiche del mondo classico e orientale e ad altre lauree specialistiche relative alla Storia dell'arte, alla Storia antica, alla Conservazione e restauro del patrimonio artistico.

È fondamentale sottolineare, per comprendere il percorso di studio, che il Corso di laurea comprende due indirizzi: Indirizzo classico e Indirizzo orientale. Un'ulteriore specializzazione si consegnerà nell'ambito delle Scuole di specializzazione in archeologia classica e orientale, ma anche frequentando master di primo e secondo livello su particolari aspetti della ricerca relativa all'archeologia e alla storia dell'arte del mondo classico e orientale.

Università di Roma. Facoltà di Scienze

Umanistiche

Dopo aver analizzato il corso di studio archeologico della facoltà di Lettere e Filosofia de La Sapienza di Roma, possiamo andare avanti con l'analisi delle possibilità di studio dell'archeologia in Italia prendendo come esempio un'altra facoltà italiana che permette di seguire un corso di studio simile. Infatti lo studente interessato ad intraprendere un corso di studio in archeologia, in Italia, può decidere di iscriversi anche alla facoltà di Scienze Umanistiche e seguire il corso in Scienze Archeologiche.

Gli obiettivi formativi per i laureati in Scienze Archeologiche sono quelli di possedere una buona formazione di base e un adeguato spettro di conoscenze e di competenze nei vari settori delle Scienze Archeologiche (metodologie di base, archeologia preistorica, archeologia classica, archeologia orientale, archeologia tardoantica, cristiana e medioevale). Oltre a questo gli studenti dovranno possedere adeguate competenze relative alla legislazione e all'amministrazione nel settore dei Beni Archeologici; la padronanza scritta e orale di almeno una lingua dell'Unione Europea, ed, ovviamente, dovranno essere in grado di utilizzare i principali strumenti informatici di gestione dei dati e della comunicazione telematica negli ambiti specifici di competenza. Infatti questo corso di laurea pretende che lo studente sia in grado di svolgere attività professionali presso Enti locali ed Istituzioni specifiche, quali, ad esempio, Sovrintendenze, Musei, Biblioteche, Cineteche, Parchi archeologici ecc., nonché presso aziende e organizzazioni professionali operanti nel settore della tutela e della fruizione dei Beni Archeologici e del recupero ambientale.

Il corso mira preliminarmente al conseguimento di una preparazione archeologica di base, all'acquisizione dei fondamenti metodologici basilari delle discipline archeologiche, alla capacità di classificazione, comprensione e interpretazione dei materiali archeologici, all'inquadramento critico di base dei grandi complessi culturali, alla comprensione dei processi di sviluppo e di cambiamento dei sistemi e delle tradizioni culturali. L'offerta formativa, particolarmente ampia ed articolata, mira quindi ad una preparazione metodologica che induca familiarità con i problemi archeologici e storico-artistici e comporti una corretta esegesi di ogni tipo di materiale documentario, fino a pervenire ad una visione ampia sotto ogni riguardo, comparativa e diacronica, delle civiltà e culture dell'antichità, dell'Occidente e dell'Oriente.

La facoltà di Scienze Umanistiche offre la possibilità di intraprendere un corso di Laurea Specialistica in Archeologia che intende fornire, a chi possiede la preparazione di base conseguita con la laurea triennale nello stesso ambito disciplinare, un allargamento e un approfondimento delle conoscenze con l'acquisizione di metodologie e competenze mirate a consentire un approccio criticamente valido alla documentazione materiale del passato, inteso nella più vasta accezione. Il corso si articola infatti nei cinque curricula di *Archeologia Preistorica*, *Archeologia Orientale*, *Archeologia Classica*, *Archeologia Medievale*, *Archeologia della città e del territorio*.

Il percorso formativo va dalla corretta classificazione dei dati al loro inserimento in prospettive di più

am-pio respiro, nella consapevolezza del contributo che l'archeologia può e deve dare alla ricostruzione storica.

Nel contesto di tale percorso, inteso a sviluppare capacità di ricerca individuale in stretta relazione col dibattito scientifico a livello internazionale, particolare rilievo assume l'elaborazione di una tesi di laurea recante un contributo originale al progresso delle conoscenze. Il corso si propone inoltre di consentire l'acquisizione di abilità nel settore della gestione, conservazione e restauro del patrimonio artistico, documentario e monumentale, e di rendere in grado gli studenti di utilizzare in modo adeguato i principali strumenti informatici e della comunicazione telematica negli ambiti specifici di competenza.

Facoltà di Conservazione dei Beni Culturali di Ravenna

Come ultima opzione, in senso storico, negli studi archeologici citeremo la facoltà di "Conservazione dei Beni Culturali" di Ravenna, una delle ultime facoltà nate in Italia.

L'istituzione della Facoltà di Conservazione dei Beni Culturali dell'Ateneo di Bologna con sede di Ravenna è avvenuta, infatti, nel 1996. Il compito primario è di fornire una formazione efficace e produttiva d'inserimento professionale in sede di competizione italiana ed europea, valorizzando le risorse territoriali suscettibili di essere fonte di formazione qualificata. A tal fine cantieri di scavo; laboratori (laboratorio di diagnostica e restauro, laboratorio elettronico per la elaborazione cartografica e per la digitalizzazione della immagine, laboratorio linguistico per l'apprendimento delle lingue tecniche, laboratorio per la rielaborazione della immagine in funzione di indagini diagnostiche e di restauro non pervasive e non distruttive); dialettica formativa con l'area delle scienze e delle tecniche, sono i punti salienti di una formazione specifica della Facoltà di Conservazione dei Beni Culturali. Gli studenti del corso di laurea in Beni Culturali vengono, fin da prima della laurea, impiegati da cooperative di restauro, cooperative scavo e cooperative di archivisti attive nella regione.

Nell'ambito della facoltà di Conservazione dei Beni Culturali sono state coniugate le competenze umanistiche con quelle più specificamente scientifiche e tecnologiche applicate a tale settore, non solo della ricerca ma anche del mondo del lavoro. Gli ambiti di studio proposti spaziano non solo nel tempo, dal mondo antico, tardo-antico, medievale, a quello moderno e contemporaneo, ma anche nello spazio, ovvero dalla realtà locale a quella internazionale, con particolare riguardo anche per le civiltà orientali.

Da quando in Italia è stata attivata la riforma universitaria sono stati attuati i Corsi di Laurea triennali nel settore della Conservazione dei Beni Archeologici, corsi che propongono una didattica arricchita da stages formativi, tirocini professionalizzanti presso aziende, biblioteche, istituti di ricerca, campi di scavo archeologico, musei, pinacoteche, archivi etc. ed inoltre è stata attivata una Laurea Specialistica nel settore dell'Archeologia.

Corso di Laurea in Beni Archeologici

Il Corso di Laurea in Beni Archeologici si pone come obiettivo quello di creare una figura professionale dotata tanto di una specifica formazione umanistica quanto di una collaterale notazione tecnico-scientifica, in modo da permettere al laureato di svolgere la più ampia gamma di funzioni professionali di vario livello nei campi della conservazione, tutela, recupero, restauro e fruizione dei Beni Archeologici. Esso intende fornire anche una solida preparazione di base su cui sviluppare, tramite l'accesso alla Laurea Specialistica biennale, peculiari competenze professionali d'alto livello nel campo dello studio e della gestione istituzionale, tecnica e giuridica del patrimonio archeologico. Questo percorso costituisce anche un titolo preferenziale per l'accesso ai Master specifici di primo livello, a contenuto tecnico professionale, nonché ai corridoi di ulteriore perfezionamento costituiti da diversi e compositi programmi di dottorato.

Conseguito il Corso di Laurea triennale, lo studente potrà iscriversi ai corsi di Laurea Specialistica in Conservazione e valorizzazione dei Beni Archeologici. Nell'Anno Accademico 2002/03 sono stati attivati tre curricula:

- Beni Culturali del Mondo Antico;
- Tradizione e Innovazione dal Tardoantico al Medioevo;
- Comunicazione e Scambio di Beni Culturali fra Oriente e Occidente.

Il Corso, di durata biennale, rilascia il Diploma di Laurea in Conservazione e Valorizzazione dei Beni Archeologici.

Questo corso di Laurea ha come obiettivo la formazione di professionisti con competenze specifiche nella tutela, catalogazione, conservazione e valorizzazione del patrimonio culturale archeologico. Per questo motivo il corso prevede l'approfondimento sia di alcune discipline umanistiche (in particolare storiche e filologico-linguistiche) sia di insegnamenti a carattere tecnico-scientifico (quali Fisica applicata ai Beni Culturali, Chimica dell'ambiente e del restauro). Il percorso formativo contempla inoltre un adeguato addestramento nel versante tecnico-operativo, da conseguirsi per mezzo di attività di laboratorio, tirocini e campagne di scavo, fino al raggiungimento di una completa preparazione metodologica e pratica finalizzata alla tutela, conservazione e valorizzazione del patrimonio archeologico.

Il laureato in questo Corso di Laurea potrà trovare occupazione nelle Amministrazioni pubbliche dei Beni Culturali Archeologici a carattere sia regionale che nazionale. E' possibile anche l'impiego presso i musei pubblici e privati, gli archivi, le biblioteche, le fondazioni, e in genere presso quegli Enti pubblici e privati che hanno come scopo la conservazione dei beni archeologici.

Possibili sbocchi ci sono anche nel settore privato: in particolare negli archivi aziendali, nelle aziende di informazione, nei centri di documentazione.

La laurea permette inoltre di partecipare ai concorsi nei ruoli tecnico-scientifici del Ministero dei Beni Culturali e Ambientali, delle Regioni e degli Enti locali nella carriera degli Archeologi e degli Storici dell'arte; ed è infine aperto l'accesso al campo dell'insegnamento.

Archaeology and the Bachelor-Master system at the University of Leiden, the Netherlands

Corrie Bakels

In the summer of 1999 the European ministers of Education agreed a common system of higher education which resulted in the so-called Bologna Declaration. The system consists of two cycles: a Bachelor course of at least three years, followed by a Master course. From 2002 onwards this BaMa model was introduced at Dutch universities. I will describe here the present situation concerning the study of Prehistory and Archaeology at the University of Leiden. In Leiden Prehistory and Archaeology have their own faculty: the Faculty of Archaeology. Archaeology is also taught at Amsterdam, Groningen and Nijmegen, but there the discipline forms part of the Faculty of Humanities. Nevertheless, the organization of the BaMa system is everywhere quite similar. The University of Leiden offers the largest variety in specializations.

The study starts with a three year Bachelor programme. An academic year lasts 42 weeks. The first year, a foundation year, is called Propedeuse. All students follow the same courses, which are divided into three categories. Category A, valued at 33 ects (credit points), comprises general subjects such as the history of archaeology, theory and method, data analysis, the correct writing of papers, and a field school on an excavation. Category B, 18 ects, concerns courses on cultural periods and regions, followed by the writing of a paper on one of the taught subjects. The periods and regions are prehistory, classical archaeology, archaeology of the Near East including Egypt, archaeology of Asia, and archaeology of native American peoples. Category C, 9 ects, covers important related disciplines and comprises introductions to geology, ecology, and cultural anthropology. Much of the teaching is done in formal lectures in lecture halls, but more active participation of the students is generated through the writing of the paper and the work on an excavation. Each subject has its own examination, which leads to a certificate. All certificates together result in a Propedeuse certificate.

With a Propedeuse certificate a student has the

right to enter the second year of the Bachelor programme. This again has an A, B and C structure. A, 20 ects, is compulsory for everybody and covers advanced theory and methods, GIS (geographical information systems), advanced ecology, and field work. B, 20 ects, is the first step to specialization. Subjects will have to be chosen in one of seven final tracks: science-based archaeology, European prehistory, European historical archaeology including maritime archaeology, classical archaeology, archaeology of the Near East, archaeology of Asia, and archeology of Mesoamerica and the Caribbean. Category C, 20 ects, is meant for minor subjects, which can be selected from a track different from the one followed in B, or from courses taught at other faculties, such as a foreign language or history. Students are quite free in their choice of subjects in C.

The third year follows the same pattern, but with more advanced courses and more original, individual work. It culminates in a BA-paper, in which the student presents his or her own research. When all certificates are in order a student is awarded a Bachelors Degree.

Students can stop here, and some do, but at present many students continue their studies by following the one year MA programme. Because this programme is also open to foreign students, is taught in English, and can be entered twice a year, in September and February. The same tracks are offered as in the BA degree course, but in addition a MuseumMaster has been created. The latter is a joint initiative of the National Museum of Ethnology and the Faculty of Archaeology. Because Science-based Archaeology comprises such diverse subjects, this track offers specialization in either ceramic studies, lithic studies and functional analysis of prehistoric artefacts, archaeobotany or archaeozoology. Again the ABC model is followed, with 12 ects for general courses, 40 ects for a specialization, and 8 ects for supporting disciplines. The final product in all tracks is the MA thesis.

The Faculty has now had two years of experience with the BaMa system. New is the Research Master programme, which started in September 2004 and will last two years. It is meant as a stepping-stone for future PhD students, though students with a regular MA also have access to a PhD study.

What has the experience with the BaMa model taught me? In the past we had already the Propedeuse and this has not changed. The second and third year are also not very different from what we were teaching before. It is the MA which makes the difference and especially the influx of international students. One of the main aims of the Bologna Declaration was to facilitate the mobility of students. It seems to work. On the one hand it makes teaching more difficult, because notwithstanding the international BA, all students have their individual failings. I don't think that this can be remedied, because every university has its own specializations and strong and weak points, but it makes the MA programme time consuming for staff. On the other hand the internationalization is also rewarding because refreshing. However, two years experience is not much. I should like to see

an international evaluation after five years, executed at all participating universities.

I should like to add a postscript. It is not only the BaMa model which has influenced academic teaching of archaeology. For the section of the discipline concerned with European archaeology, the Valletta or Malta convention has brought about more change than the Bologna Declaration. Research is now steered by "Valletta" excavations and the standardized reports going with them. For the training of students in the field this is not bad. The trouble lies in the teaching of post-excavation skills and specializations. The new regime requires reports delivered within a few months after the excavation and written by qualified people, and these conditions are not compatible with an on-the-job training of students. At present a solution is being sought but the problem is not yet resolved.

La enseñanza universitaria de la arqueología en Francia

Joaquín Ruiz de Arbulo

En Francia, los estudios universitarios han estado regulados desde 1984 por la *Loi sur l'enseignement supérieur* o *Loi Savary* (*loi* 84-52, de 26-01-1984; v. texto en [//aget.free.fr/savary/loisavary.html](http://aget.free.fr/savary/loisavary.html)), con sucesivas reformas parciales aplicadas en 1989 (reforma Jospin, *loi* 89-486, de 10-07-1989) y 1997 (reforma Bayrou, BO 16, 17/04/97). En el 2003 se inició en Francia el debate del nuevo proyecto de ley impulsado por el ministro de Educación Nacional Luc Ferry conocido como la "réforme LMD (Licence-Maîtrise-Doctorat)" que debe permitir la homologación europea de los diplomas franceses.

La enseñanza universitaria en Francia se articula en dos periodos docentes diferenciados: un primer ciclo, de dos años de duración, presentado bajo la forma de un *Diplome d'Etudes Universitaires Generales* (DEUG), o bien de un *Diplome d'Etudes Universitaires Scientifiques et Techniques* (DEUST); y un segundo ciclo, compuesto por dos diplomas independientes y sucesivos de carácter anual denominados *Licence et Maîtrise*. La carrera investigadora en Francia continúa con los estudios de tercer ciclo a través del DEA, *Diplome d'Etudes Aprofondies*, normalmente cursado en uno o dos años, y a continuación con la realización de la tesis doctoral cuya duración puede necesitar de dos a cuatro años. Así, la forma de contabilizar un currículo de estudios en Francia se refiere a un Bac+4 (Maîtrise); Bac+5 (DEA) y Bac+8 (Doctorat).

La principal característica de la enseñanza de la arqueología en Francia es su íntima relación

con la historia del arte, consideradas ambas como una parte de las Ciencias del Hombre (*Sciences de l'homme* o *Sciences Humaines*). Existe incluso una asociación, la *Association des Professeurs d'Archeologie et d'Histoire de l'Art des Universités* (APAHAU), que agrupa al colectivo docente de ambas disciplinas. En las universidades francesas los departamentos se denominan *Unités de Formation et Recherche* (UFR). En el 2003, quince universidades francesas poseían estudios específicos de arqueología, del DEUG al Doctorado y en otras veintidos los estudios de arqueología forman parte de UFRs de carácter más generalista. Valga como muestra de esta situación el listado de centros, facultades y UFRs que incluían enseñanzas de arqueología e historia del arte editado en el 2003 por la APAHAU: Université Aix-Marseille I-Provence: Civilisation et Humanités; Université de Picardie-Jules Verne (Amiens): Faculté des Arts; Université d'Aners: UFR Lettres, Langues et Sciences Humaines; Université d'Arras-Artois; Université de Besançon-Franche-Comté: Lettres et Sciences humaines; Université de Bordeaux III-Michel de Montaigne: Archéologie et Histoire de l'Art; Université du Littoral, Boulogne-sur-Mer: Département d'Histoire, Centre Duchenne; Université de Bretagne Occidentale, Brest-Quimper: Département de Lettres, section Arts et Archéologie; Université de Clermont-Ferrand II-Blaise Pascal: Lettres et Sciences humaines; Université de Dijon-Bourgogne: Sciences humaines, Histoire de l'art et Archéologie; Université de Grenoble II-Pierre Mendès France: UFR Sciences humaines, Département Histoire de l'art; Université de La Rochelle: Faculté des Langues, Arts et Sciences humaines Histoire et Archéologie; Université de Lille III-Charles de Gaulle: Sciences historiques, politiques, artistiques; Université de Lyon II-Louis Lumière: Faculté de Géographie, Histoire, Histoire de l'Art, Tourisme Département d'Histoire de l'Art et d'Archéologie; Université de Limoges: Faculté des Lettres; Université de Lyon III-Jean Moulin: Faculté des Lettres et Civilisations; Université du Maine-Le Mans: Faculté des Lettres, Département d'Histoire; Université de Montpellier III-Paul Valéry: Arts-Lettres-Langues, Sciences humaines et sociales; Université de Nancy II: Sciences historiques et géographiques, Musicologie; Université de Nantes: Faculté des Let-

tres, Département d'Histoire; Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne: Art et Archéologie; Université de Paris IV-Sorbonne: Archéologie et Histoire de l'Art; Université de Paris VIII-Saint-Denis; Université de Paris X-Nanterre: Département d'Histoire de l'Art et Archéologie; Paris-École des Hautes études en Sciences Sociales; Paris-École Nationale des Chartes; Paris-École Normale Supérieure; Paris-École Pratiques des Hautes Études IVème Section Sciences Historiques et Philologiques; Université de Pau: UFR de Lettres; Université de Perpignan: Lettres et Sciences Humaines; Université de Poitiers: Sciences Humaines et Arts; Université de Reims-Champagne-Ardenne: UFR de Lettres et Sciences Humaines; Université de Rennes II-Haute Bretagne: UFR Arts, Lettres, Communication. Département d'Histoire de l'Art et Archéologie; Université de Strasbourg II: Sciences Historiques; Université de Toulouse II-Le Mirail: UFR d'Histoire, Arts et Archéologie; Université de Tours-François Rabelais: UFR Arts et Sciences Humaines; Université de Valenciennes.

Los estudios de arqueología en Francia se desarrollan así a partir de un DEUG de dos años de duración cursado por ejemplo en "Sciences Humaines et Sociales", continuado por una *Licence et Maîtrise* especializada en "Histoire de l'Art et Archeologie", cada una de ellas de un año de duración.

Durante el DEUG las diferentes asignaturas se denominan *Unités de Valeur* (UV) y cada una de ellas cuenta con un peso específico propio en horas contabilizado en *Unités de Compte* (UC), siendo equivalente cada UC a 1,5 horas de clase por semana. Un ejemplo aleatorio de los estudios realizados durante el DEUG sería el de 7 asignaturas dominantes, dos asignaturas de lengua (francés y extranjera), una lengua clásica o una segunda lengua extranjera y cuatro asignaturas subdominantes a escoger entre toda la oferta de la UFR.

Durante el curso de la *Licence*, de un año de duración, las *Unités de Valeur* son sustituidas por los *Certificats de Licence*, a escoger por épocas o civilizaciones, por ejemplo "Arqueología del Próximo Oriente Antiguo", o "Historia y Arqueología de la Edad Medieval Occidental". Deben también realizarse dos Prácticas o Enseñanzas Especializadas referidas por